

JERZY ADAMCZEWSKI

CHRISTO WAKARELSKI A ETNOGRAFIA BUŁGARSKA

W kwietniu 1980 roku zmarł w Sofii prof. Christo Wakarelski, senior etnografii bułgarskiej, najwybitniejszy przedstawiciel tej dyscypliny nauki w Bułgarii. Związany był wieloma więzami z Polską, w której miał wielu przyjaciół.

Wkład Wakarelskiego w etnografię bułgarską jest nieoceniony. Napisał 209 prac obejmujących różne płaszczyzny nauki, a ilość wszystkich publikacji przekracza liczbę 1000. Pełna bibliografia prac Wakarelskiego prezentuje szeroki wachlarz podejmowanych tematów i charakteryzuje jej autora jako człowieka o szerokim horyzoncie zainteresowań, które wraz ze zdobywanym doświadczeniem badawczym pozwoliły na podejmowanie wielu różnorodnych prac naukowo-badawczych będących w wielu dziedzinach pionierskimi na gruncie nauki bułgarskiej.

Christo Wakarelski urodził się 15 XII 1896 roku we wsi Momina Klisura w okręgu Pazardzijskim. Gimnazjum ukończył w Pazardżik, a od 1919 do 1923 roku studiował filologię słowiańską na Uniwersytecie w Sofii. W latach 1926 - 1927 studiował w Warszawie u prof. E. Frankowskiego i St. Poniatowskiego. Szczególnie cenne były dla późniejszego etnografa badania terenowe, które prowadził wraz z prof. E. Frankowskim na Mazowszu, Kurpiowszczyźnie i Podhalu. Wakarelski zapoznał się wtedy z metodami pracy naukowej, które później wykorzystał w swoich eksploracjach terenowych na terenie Bułgarii. W 1927 roku poznał w Sofii prof. K. Moszyńskiego. I ta znajomość nie pozostała bez wpływu na dalszą działalność naukową Wakarelskiego. Dwuletni pobyt w Polsce pogłębił znajomość języka i kultury polskiej, o czym niech świadczy fakt przetłumaczenia na język bułgarski *Chłopów* W. Reymonta.

Gruntowne studia w wielu ośrodkach europejskich pozwoliły Wakarelskiemu zapoznać się z problematyką etnograficzną środkowej Europy. Przebywał on w Budapeszcie (1930 r.), gdzie zapoznał się z etnografią węgierską oraz jej wzajemnymi kontaktami z etnografią słowiańską. Wakarelski nawiązał też kontakt z wieloma etnografami węgierskimi. Poza Budapesztem był również w Wiedniu (1937 r.), gdzie konsultował się z prof. M. Haberlandem i koryfeuszem etnologii szwedzkiej, prof. S. Eriksonem, ponadto przebywał w Helsinkach (1937 r.) i w Czechosłowacji (1938 r.).

Po powrocie do Sofii pełnił w latach 1927 - 1941 funkcję asystenta, a potem kustosa w Narodowym Muzeum Etnograficznym w Sofii, a między 1941 a 1944 r. Wakarelski był dyrektorem Muzeum Narodowego w Skopje. Od 1949 do 1962 roku pracował w Instytucie Etnografii i Muzeum w Sofii kierując sekcją kultury materialnej.

Wydaje się, iż pobyt Wakarelskiego w Polsce stał się momentem przełomowym dla jego dalszej kariery etnografa. Uczony zawarł szerokie znajomości z etnografami polskimi, a szczególnie z K. Moszyńskim. Studia w Warszawie — jak powiedzieliśmy — wycisnęły swoje piętno na dalszej działalności Wakarelskiego. W badaniach nad bułgarską sztuką ludową zauważyć można poglądy i metody E. Frankowskiego. Zainteresowanie problematyką rozwoju procesów kulturowych, migracji i dyfuzji zaznaczyło się wyraźnie w pracach dotyczących obrzędów, szczególnie pogrzebowych, zapewne pod wpływem St. Poniatowskiego — reprezentanta szkoły migracyjno-historycznej w Polsce.

Christo Wakarelski był w zasadzie przedstawicielem ewolucjonizmu krytycznego, choć widoczne są też wpływy zarówno ewolucjonistów, jak i szkoły socjologicznej w etnografii. Na gruncie etnografii bułgarskiej Wakarelski był pierwszym, który uważał etnografię za naukę o życiu ludu w całości. Badał również folklor w aspekcie etnograficznym, ze szczególnym uwzględnieniem jego funkcjonalnego znaczenia w życiu ludu. Prace Wakarelskiego charakteryzują się często nowatorskim spojrzeniem na badane zagadnienie. W swych badaniach nad twórczością ludową nie ograniczał się tylko do opisu, ale starał się również wyeksponować genezę i rozwój historyczny badanych wytworów kulturowych.

Jego bogate zainteresowania humanistyczne i bogate doświadczenie badawcze pozwalały na podejmowanie wielu różnorodnych prac naukowo-badawczych. Badał i opracowywał prawie wszystkie działy bułgarskiej kultury ludowej.

Z dziedziny kultury materialnej na plan pierwszy wysuwają się badania rolnictwa. Szczególne znaczenie posiadają artykuły ogłoszone w latach 1929 - 1943 pod wspólnym tytułem *Iz weszchestwenata kultura na Bylgarite*, zamieszczone w „Izwestija na Narodnija Etnografski Muzej w Sofija”. Studia te, oparte na materiałach zebranych w czasie badań terenowych, zawierają przegląd podstawowych typów tradycyjnych narzędzi rolniczych używanych w Bułgarii wraz z określeniem ich genezy oraz historią ich rozwoju. Innymi pracami godnymi zainicjowania z tej dziedziny są: *Ostatyci ot bezpulžno (moticzno) ziemiedele u Bylgarite*, gdzie Wakarelski prezentuje ten typ rolnictwa charakterystyczny głównie dla rejonu Starej Planiny, oraz artykuł *Sledi ot ednopolnata ziemiedelska sistiema u Bylgarite* zamieszczony w „Etnografii Polskiej” 1960, t. 3, s. 408 - 420. Systematyczne badania tradycyjnej

kultury materialnej prowadzone od 1929 roku stanowią punkt zwrotny w dziejach etnografii bułgarskiej. Wakarelski jako pierwszy w Bułgarii prowadził eksploracje terenowe na tak szeroką skalę z wykorzystaniem naukowych metod zbierania materiałów. Naukowa metodyka prac terenowych pozwalała spojrzeć szerzej na badane zagadnienia, będąc jednocześnie podstawą naukowego opracowania zbiorów.

W badaniach sztuki ludowej Ch. Wakarelski podkreślał wyraźne zależności między zagadnieniami artystycznej twórczości ludowej, a warunkami środowiska geograficznego i charakterem kultury oraz wzajemne powiązania pomiędzy poszczególnymi gałęziami sztuki. Wakarelski uznawał sztukę ludową jako integralną część całej kultury ludowej. Badania jakie podejmował w tym zakresie były często pionierskie na gruncie nauki bułgarskiej, jako że sztuka ludowa nie stanowiła zbyt często penetrowanej dziedziny kultury. Już w pierwszych latach swojej naukowej działalności napisał artykuł *Poniatie za izkustwo w narodnite pesni* (Sbornik „Byłgarska Recz” 1931, kn. II, s. 71 - 75). Z innych prac z zakresu sztuki ludowej wymienić należy dwa artykuły traktujące o estetyce — *Bieleżki po muzikałnata teoriija i estetika na naroda* („Izwiestija na Institut za Muzika” 1957, kn. IV, s. 123 - 158) oraz *Prinos kym estetikata na byłgarskija narod* („Izwiestija na Institut za Izobr. Izkustwa” 1958, kn. II, s. 137 - 161). Oba te artykuły stanowiły podstawę dla syntetycznego opracowania problemów ludowej estetyki — *Prinos kym izuczawanije na naszata narodna estetika* („Sb. Problemi na Izkustwo” 1970, kn. I, s. 13 - 26). Wakarelski często powracał do interesujących go od dawna zagadnień sztuki ludowej, ogłaszając z tego zakresu szereg cennych rozpraw, jak: *Byłgarsko narodno izkustwo* (1963 r., II wyd. 1969 r.), będącej syntezą bułgarskiej sztuki ludowej, oraz artykuł z 1967 roku *Specyfikata na byłgarskite narodni izkustwa* (*Izkustwo i narod*, s. 89 - 109), będące próbą analizy i porównania cech bułgarskiej sztuki ludowej na tle południowosłowiańskim.

Pierwszym etapem na drodze stworzenia przyszłej syntezy bułgarskiej kultury ludowej było publikowanie monografii. Zawierały one wyniki badań prowadzonych w poszczególnych regionach kraju wśród różnych grup etnograficznych. Prace naukowe typu monografii stanowiły i stanowią w Bułgarii nadal podstawowy sposób opracowania materiału empirycznego. Często są one ostatecznym wynikiem opracowań. Dla Wakarelskiego monografie stanowiły zaś podstawę dla dalszego opracowania już w formie syntezy.

Spośród wszystkich grup etnograficznych uwagę Wakarelskiego przyciągnęli szczególnie Trakijcy (Frakijcy). Rezultatem tych zainteresowań była wspólna praca Wakarelskiego i językoznawcy Mladenowa — *Bit i ezik na trakijskite i małoazijskite byłgari* (1935 r.) zajmująca czołowe

miejsce wśród opracowań tego typu. Stanowi ona znakomite źródło informacji o tej grupie etnograficznej, mimo iż była napisana jeszcze w latach trzydziestych.

Najwięcej prac z dziedziny folkloru, pojmowanego bardzo szeroko, ogłosił Wakarelski z zakresu pieśni historyczno-epickich i weselnych. W poznaniu folkloru weselnego olbrzymią rolę odegrały materiały z badań terenowych zamieszczone w pracy *Swatbenata pesen. Miasoto i sluzbata w swatbenatija obred* opublikowanej w 1939 r. Praca ta jest do tej chwili jedną z podstawowych pozycji w dorobku badawczym tej dziedziny folkloru nie tylko w etnografii bułgarskiej, ale również i w europejskiej. Oparta na szerokim tle porównawczym, ukazała miejsce, funkcje i zależności pieśni od poszczególnych akcji obrzędu weselnego. Autor wykazał również wzajemne powiązania pomiędzy poezją weselną a obrzędowością.

Drugim poważnym studium z zakresu folkloru jest *Bylgarskata istoricheska pesen*. W pracy tej Wakarelski starał się odpowiedzieć na pytanie związane z genezą pieśni historycznej oraz jej późniejszego rozwoju jako przejawu kolejnych etapów w rozwoju ludu bułgarskiego.

Prawie wszyscy bohaterowie bułgarskiej epiki ludowej są postaciami historycznymi, a pieśni dotyczą szczególnie okresu po pojawieniu się Turków na półwyspie Bałkańskim w XIV wieku i później.

Zainteresowania Ch. Wakarelskiego skierowane były i na historię etnografii bułgarskiej i jej czołowych przedstawicieli. Już w 1929 roku napisał artykuł omawiający dorobek współcześnie mu pracujących etnografów i folklorystów, poprzedzony historią zainteresowań etnograficznych w Bułgarii. Późniejsze prace dotyczące znanych badaczy, np.: braci Miladinowych, K. Szapkarewa, G. S. Rakowskiego, I. Sziszmanowa, zawierały dane o ich pracy naukowej i wkładzie w etnografię bułgarską. Kontakty z etnografami czeskimi i słowackimi datujące się od 1937 roku dały asumpt do krótkiego zarysu *Zaslugi na widni czeski i slowascki uczeni za rozwinieto na bylgarskata etnografija do 1945 r.* (Sb. „Spravy Oblastniho Muzea Jihovychodni Moravy v Gottvaldovie” 1966, t. 4 - 5, s. 147 - 155).

Na uwagę zasługuje również popularyzatorska działalność Wakarelskiego w zakresie wiedzy etnograficznej, ponieważ do popularyzacji przywiązywał on zawsze dużą wagę. Był więc Wakarelski autorem wielu artykułów nakreślających cele i zadania etnografii jako nauki oraz przedstawiających rolę i miejsce kultury ludowej w rozwoju społeczeństwa. W swoich artykułach Wakarelski starał się wychodzić poza ramy etnografii, aby przybliżyć jej znaczenie jako składnika bułgarskiej kultury narodowej.

Badając zagadnienia tradycyjnej kultury ludowej wychodził z zało-

zeń determinizmu geograficznego, jak również niektórych twierdzeń ewolucjonistów. Wakarelski był na gruncie nauki bułgarskiej prekursorem klasyfikacji wytworów kultury ludowej. Dał prymarne w etnografii bułgarskiej typologie odzieży, narzędzi rolniczych, warsztatów tkackich. Stosowane typologie pozwoliły określić obszary różnych grup etnograficznych w Bułgarii: Szopów, Poljanców, Rupców, Dobrudżanców, Bałkanców, Trakijców, Makedonców.

W zakresie kultury materialnej był również zwolennikiem opracowania wyników eksploracji terenowych metodą kartografii etnograficznej na tle porównawczym — południowosłowiańskim, czy jeszcze szerzej — słowiańskim, wychodząc z założenia, iż kartografowanie zjawisk kulturowych jest koniecznym etapem opracowania materiałów empirycznych. Wakarelski urzeczywistnił ideę M. Arnaudowa o przydatności kartografowania zjawisk etnograficznych, wykonując pierwsze etnograficzne mapy Bułgarii.

W okresie powojennym pojawiły się w Bułgarii pierwsze prace syntetyczne i pierwsze zarysy historyczno-etnograficzne. Wśród nich niewątpliwie na pierwszym miejscu wymienić należy dzieło Wakarelskiego *Etnografia Bułgarii*. Praca ta ukazała się w Polsce w 1965 roku. Jest ona podręcznikiem etnografii bułgarskiej. Napisana została w rezultacie wieloletniej pracy terenowej autora. Jest to prawdziwe kompendium wiedzy, zawierające opis tradycyjnej kultury ludowej do 1944 roku. Materiał jest w dużej mierze stypologizowany, a większa jego część skartografowana. Autor określił etnografię jako naukę o powstaniu ludów, jego życiu i formach tradycyjnej kultury. Materiał etnograficzny został podzielony na cztery działy: kulturę materialną (łącznie z instrumentami muzycznymi), kulturę społeczną (typy rodzin, obyczaje rodzinne i kalendarzowe), kulturę duchową (wiedza ludowa oraz wierzenia religijne) oraz sztukę artystyczną (podania, przysłowia, zagadki, folklor, muzykę, pieśni, taniec i teatr ludowy). Dzieło to jest przepełnione ideą ocalenia od zapomnienia bogatych treści dawnej kultury ludowej, jej słowiańskiego charakteru i specyfiki bułgarskich cech zanikających coraz bardziej w procesie szybkich przeobrażeń, jakim podlega współczesna kultura. Dodać należy, że bułgarskie wydanie *Etnografija na Byłgarija* ukazało się w Sofii dopiero w 1974 roku. Było ono znacznie poszerzone, liczyło ponad 800 stron i zawierało w pierwszej części zarys historii etnografii bułgarskiej, czego brak jest w polskim wydaniu.

Wielokrotnie spotkać można w literaturze przedmiotu określenie, że Wakarelski jest rzeczywistym twórcą współczesnej etnografii bułgarskiej. I jest to zgodne z prawdą, żaden bowiem etnograf nie wniósł tyle nowego co Wakarelski. Badał aktualny stan bułgarskiej kultury ludowej — takie było bowiem jego główne założenie badawcze. Zaznaczyć jednak

trzeba, że publikowane materiały z badań terenowych zawsze były poszerzone o genezę, etymologię czy typologię badanych wytworów kulturowych, zwłaszcza z dziedziny kultury materialnej. Stosowana metoda porównawcza pozwalała na ukazanie zjawisk dyferencjacji etnicznej, jak również impakty kultur ludów sąsiadujących z Bułgarami, czy wreszcie relikty kultur różnych komponentów etnosu bułgarskiego.

Wakarelski nie zaniedbywał nigdy popularyzacji wiedzy etnograficznej. Był doskonałym propagatorem bułgarskiej kultury za granicą. Wielopłaszczyznowa, pełna inwencji i zaangażowania praca naukowo-badawcza przyniosła mu uznanie w kraju i poza jego granicami, czego najlepszym dowodem było powołanie go na honorowego członka szeregu europejskich towarzystw etnograficznych i instytutów, m. in. Towarzystwa Antropologicznego w Wiedniu, Węgierskiego Towarzystwa Etnograficznego w Budapeszcie, Ugrofińskiego Towarzystwa Etnograficznego w Helsinkach. Na wielu konferencjach i sympozjach naukowych przedstawiał osiągnięcia współczesnej, narodowej etnografii bułgarskiej, stając się jej synonimem.

W 1963 roku poświęcono Wakarelskiemu, w 40-lecie jego pracy naukowej, 6-ty tom „Izvestija na Etnografiskija Institut i Muzej”. Prawie 40 autorów z 10 krajów (Austria, Bułgaria, CSRS, Francja, Jugosławia, Niemcy, Polska, Rumunia, Węgry, ZSRR) zamieściło tam artykuły z zakresu etnografii, folklorystyki, sławistyki i antropologii. Tom otwiera prelekcja prof. P. Dinekowa wygłoszona na uroczystości jubileuszowej w 1962 roku w Sofii, a omawiająca działalność naukową Wakarelskiego.

Podobny charakter ma publikacja z 1979 roku *Etnografski i folkloristichni izsledowanija* wydana w 80-tą rocznicę urodzin uczonego. Pracę tę otwierają artykuły A. Primowskiego, S. Stojkowej, K. Krystanowej omawiające wkład Wakarelskiego w bułgarską etnografię i folklorystykę oraz bibliografię prac.

W 1965 roku za całokształt pracy naukowej Ch. Wakarelski otrzymał międzynarodową nagrodę im. Herdera.

JERZY ADAMCZEWSKI

CHRISTO WAKARELSKI AND BULGARIAN ETHNOGRAPHY

(Summary)

Christo Wakarelski (1896 - 1980) is considered the founder of modern Bulgarian ethnography. He had started his scientific career while staying in Poland in 1926 - 1928. During this time he met Polish Prof. Prof. E. Frankowski, J. Poniatowski, and K. Moszyński. Their influence can be found in many of Wakarelski's

works. After his return to Bulgaria he worked as a custodian of the Ethnographic Museum in Sofia. After World War II he worked in the Institute of Ethnography in Sofia as a director of the department of material culture. His numerous trips enabled him to learn a lot about ethnographic problems of many countries (Hungary, Austria, Finland and Czechoslovakia).

Wakarelski was interested in folk culture, especially in argiculture, transportation and carpentry. In carrying out his work he applied typological and cartographical methods. He worked out the first ethnographic maps of Bulgaria.

Among his one thousand works, the book "Ethnography of Bulgaria" is of the greatest importance. It resulted from his own field research and it is a synthesis of Bulgarian folk culture, in which are included a lot of typological schemes and maps.

In recognition of his work he received the international J. G. Herder Award in 1965.